

УДК 821.09.161.2«19/20»(092)Дочинець
DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2024.4.3>

О. М. НИКОЛЕНКО

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Електронна пошта: omnicolenko@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7374-7226>*

ВНУТРІШНІЙ ХРОНОТОП: ДІАЛОГ ІЗ ПРИРОДНОЮ СТИХІЄЮ ЯК САМОПІЗНАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ Е. ГЕМІНГВЕЯ «СТАРИЙ І МОРЕ» ТА РОМАНУ М. ДОЧИНЦЯ «ГОРЯНИН. ВОДИ ГОСПОДНІХ РУСЕЛ»)

У статті здійснено компаративний аналіз внутрішнього хронотопу в повісті американця Ернеста Гемінгвея «Старий і море» та роману українського автора Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». Обидва твори об'єднують особливий просторово-часовий контекст, у якому герої проводять своє життя в тісному діалозі з природною стихією. Основну увагу зосереджено на компоненті внутрішнього хронотопу, зокрема на внутрішньому мовленні, які Сантьяго й старий горянин ведуть із природою та самими собою – і через ці монологи й діалоги приходять до самопізнання, усвідомлення свого місця у світі, який буває одночасно величним та непередбачуваним. Порівняння образів, просторових і часових проявів, відображених у природній стихії, дає змогу глибше усвідомити багатогранність символів і мотивів, що пов'язують людину з природою, та відкрити нові грані власної ідентичності, які проявляються саме у взаємодії з динамічними силами навколишнього світу. Це зіткнення з природною стихією не лише викликає емоційний відгук, але й пробуджує внутрішню рефлексію, спонукає до переосмислення свого місця у світі та свого зв'язку з первозданими ритмами природи.

Для Дочинцевого горянина, що живе поруч із Рікою, його взаємодія з нею стає і джерелом життя, й простором, де він випробовує себе, відкриває нові межі власних можливостей і загартовує дух. Ріка для нього – як дзеркало, у якому відображаються його прагнення, внутрішні суперечності та сила. Тривале протистояння Ріці зрештою вчить його смиренню і водночас наповнює впевненістю, нагадуючи про непорушний природний цикл. Подібно до цього, Гемінгвеїв Сантьяго знаходить себе у боротьбі з морською стихією, яка випробовує його витривалість, віру і відданість, і саме завдяки цьому він пізнає власну сутність, навчаючись приймати як поразки, так і тріумфи. Ця зустріч із силами природи стає для кожного з них своєрідним іспитом, що дозволяє подолати людські обмеження і розкрити себе у простому, але могутньому зв'язку з тим, що є поза межами часу та простору. Символічний вимір цієї взаємодії виявляє глибинні архетипи та мотиви, що існують у людській свідомості з давніх часів.

Ключові слова: Гемінгвей, Дочинець, часопростір, внутрішній хронотоп, ретроспектива.

Постановка проблеми. З огляду на актуальність вивчення внутрішнього часопростору як інструмента розкриття глибинного психологізму персонажів художніх творів, цікавим вбачається порівняльне дослідження внутрішнього хронотопу Гемінгвеївського Сантьяго та образу горянина з роману Дочинця, особливо враховуючи, що ці герої зображені у взаємодії зі стихією як засобом самопізнання та визначення свого місця у світі. Через порівняння сприйняття часу й простору у взаєминах з водними стихіями (морем та Рікою) виявляється ставлення героїв до самотності, духовного пошуку та зв'язку з минулим. Проблема дослідження полягає у встановленні, як внутрішній хронотоп героїв формується через їхню індивідуальну боротьбу з природою та яким чином ця боротьба відображає їхній

світогляд і характер. Таке порівняння дозволяє не лише глибше осягнути їхні особисті якості, але й висвітлити універсальні чинники людської духовної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми внутрішнього хронотопу, як і загалом дискурсу художнього часопростору, становить інтерес для сучасних літературознавців, оскільки до цього часу не сформовано єдиної думки про механізми взаємодії часу й простору в літературних текстах, а також про їхній вплив на розкриття внутрішнього світу персонажів. Різні дослідники пропонують численні підходи до тлумачення хронотопу, акцентуючи увагу на філософських, психологічних та культурологічних аспектах, що свідчить про складність та багатогранність цього явища.

Стосовно творчості Е. Гемінгвея, чия повість-притча «Старий і море» уведена до шкільної програми, є чимало досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів (К. Бейкер, М. Брукколі, В. Вільямс, Л. В. Вагнер, А. Лесин, Т. Іваськевич, Т. Лупашко, М. Юрчишина, О. Біла та ін.), які частково розкривають проблему внутрішнього хронотопу головного героя. Про роман М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» поки що немає цілісного дослідження, хоч низка українських дослідників літератури більшою чи меншою мірою торкаються аналізу вищезначеної проблеми (С. Ковпик, Л. Горболіс, О. Іщенко, С. Жила, В. Криворучко та ін.). На алюзійність назви Дочинцевого роману до повісті Гемінгвея вказує С. Федака в статті з промовистим заголовком «Старий і Ріка», однак сама робота не містить жодного порівняння Сантьяго та горянина, бо загалом має іншу мету – радше публіцистичну, аніж наукову.

Мета статті – здійснити компаративний аналіз внутрішнього хронотопу образів Сантьяго та старого горянина на основі їхнього ставлення до стихії як символу життєвих випробувань і духовного пошуку; виявити відмінності у способах, якими герої взаємодіють із морем та Рікою; простежити їхні внутрішні звернення до Бога та до інших людей; виявити, як саме ці взаємодії формують їхнє ставлення до самотності, часу та особистого шляху.

Виклад основного матеріалу. Внутрішній хронотоп персонажа літературного твору відображає його особистісні переживання, духовні шукання та взаємодію з оточенням. На відміну від зовнішнього, який задає контекстуальні параметри сюжету (місце, час дії тощо), внутрішній хронотоп становить суто суб'єктивний вимір, що віддзеркалює світосприйняття героя, різні метаморфози в його душевному стані, дозволяючи прослідкувати глибинні психологічні процеси, що розгортаються в межах його свідомості.

Важливим чинником розкриття такого часопростору художнього образу є його внутрішні монологи та діалоги, ретроспективні екскурси, рефлексії на зовнішні обставини – ці та низка інших ознак внутрішнього часопростору характеризують схожих за духом героїв – Сантьяго з повісті-притчі Е. Гемінгвея та старого з роману М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»,

який теж кваліфікується як розгорнута притча [Федака : 14]. Кожен із них по-своєму переживає власне буття, але обидва вони вибудовують унікальний діалог з природою, яка для обох стає провідником у процесі самопізнання, котрий не тільки не згасає у їхньому літньому віці, але й набуває нових, досі не знаних проявів. Старий Сантьяго і старий горянин не мислять життя без своєї стихії – моря і Ріки, які виступають не лише фоном подій, а й активними учасниками їхнього життя.

Море для Сантьяго і Ріка для горянина – це єдине, що є постійним, незмінним у їхніх життях, це джерело сили, але водночас – і причина нелегких випробувань.

Висновок С. Федаки стосовно старого з Дочинцевого роману повною мірою застосовний також і до Гемінгвеївського старого: «Сказати, що любить роботу і природу, було би неточно. Бо хіба людина любить повітря? Це для неї просто життєво необхідне середовище» [Федака : 14]. Для обох робота – не тільки засіб для прожиття, але й можливість відчувати зв'язок зі світом.

Старий Сантьяго, не спіймавши за вісімдесят чотири дні жодної риби, все одно не нарікає на море, а сприймає його природу з повагою, визнаючи велич і потужність водної стихії: «старий завжди думав про море як про жінку, про живу істоту, що може й подарувати велику ласку, й позбавити її, а коли й чинить щось лихе чи нерозважне, то лише тому, що така вже її вдача» [Хемінгвей : 21]. Вдивляючись у морське безмежжя, він щиро жаліє пташок, бо «надто вже вони тендітні як для моря» [Хемінгвей : 21], співчуває черепахам, відчуває глибоку єдність із природою, яку він сприймає не просто як середовище для життя, а як частину самого себе. Таке злиття з природою формує його ставлення до світу, адже в ньому він бачить відображення як власної вразливості, так і своєї стійкості.

Незважаючи на те, що серед рибалок «вважалося негожим базікати у морі», проте залишившись сам-один Сантьяго тепер «часто висловлював свої думки вголос» [Хемінгвей : 26] – і це спілкування з природною стихією набувало рис внутрішнього діалогу, де море виступало своєрідним дзеркалом думок і відчуттів старого. Міркуючи про самотність, в якій опинився, ста-

рий усвідомлює свою самотність, проте навіть у віддаленні від людей, він їх потребує, і насамперед – Маноліно, про якого раз у раз згадує під час поєдинку з гігантською рибою, а потім – і в двобої з акулами: «Ех, якби ж то зі мною був хлопець!» [Хемінгуей : 32]. Він прагне бути зрозумілим і підтриманим, що свідчить про відкритість старого до світу, до людей: «Не можна, щоб людина доживала віку в самотині» [Хемінгуей : 30]. Його зв'язок із морем міцний, тривалий і глибокий, але він радше – на рівні виклику, аніж повної гармонії.

На відміну від Сантьяго, єдність горянина з Рікою в українському романі глибоко індивідуальна. Його звернення до Ріки є актом глибокого усамітнення, де немає місця для сторонніх: «Ти робила мене ще більшим мовчуном, ніж я сам уродився. Я змовчав, але тернина в серці застрягла назавжди. <...> Я виповім тобі просте й коротке слово: я не брав твого і свого тобі не віддам!» [Дочинець : 348]. Самотність для горянина стає природним станом, способом зрозуміти себе через своєрідну ізоляцію. У цьому його внутрішній хронотоп більш замкнений, орієнтований на самопізнання через абсолютну зосередженість на своєму внутрішньому світі та зв'язку з Рікою, повнокривною частиною якої з діда-прадіда він відчував себе.

Однак трагічна загибель дружини Каліни, в якій старий звинувачує Ріку, котра згодом замірилася й на родові поховання, кардинально змінює ставлення горянина до колись обожнюваної ним водної стихії: «Тут моє серце. І ще закопано дев'ять сердець, із яких я вийшов, – махнув рукою у бік тину-цвинтарця. – То що, тепер я маю це віддати?» [Дочинець : 483]. У спробі захистити своє родове обійстя горянин титанічною працею зводить рукотворні бар'єри, сподіваючись перенаправити річкове русло, проте Ріка легко руйнує їх. Затятість горянина у протистоянні Ріці, як і Сантьяго – велетенській рибі та акулам – відображає не лише фізичне змагання, а й глибокий внутрішній конфлікт: обидва герої прагнуть довести свою силу й непохитність перед лицем стихії. У цьому процесі кожен з них пізнає власні межі та свою вразливість, а їхній зв'язок із природою стає для обох своєрідним випробуванням, через яке вони не просто утверджуються, але й віднаходять сенс і рівновагу в навколишньому світі.

Як і Гемінгвеївський старий, так і Дочинців – обидва змушені змагатися зі стихією, яка для кожного з них становить важливу частину життя: Сантьяго, протистоячи велетенській рибі, що легко може занастити старого, одночасно відчуває до неї жалість («Раптом йому стало жаль велику рибину, що була в нього на гачку» [3, с. 30]) і захоплення та повагу («Ніколи ще я не бачив такої величної, прекрасної, спокійної та благородної істоти, як ти, моя сестро») [Хемінгуей : 53].

Старий горянин так само визнає, що Ріка «колись була його відрадою» [Дочинець : 373], але після того, як вона знищила його розмірене життя, він не скорився. Самотність серед водної стихії дозволяє обоє героям – і Гемінгвеєвому, й Дочинцевому – відчути глибший зв'язок із власним «я» та здійснювати символічну подорож крізь часопростір свого внутрішнього світу. Для обох образів властива ретроспективний складник.

У повісті-притчі – вона подана пунктирно, але враховуючи авторський «метод айсберга», демонструє найбільш значиме для Сантьяго, наприклад, леви, бачені ним в юності на африканському узбережжі, тепер приходять у снах як символ мрії та зв'язку з минулим.

Особисте життя Сантьяго, його туга за дружиною оприявлюється не його словами чи спогадами, а через скупий опис його хатини. Так само й старий горянин, повернувшись додому після трагедії, намагався не думати про дружину. А коли таки наважився піти до її поховання, тоді й прийняв рішення боротися з Рікою, яка «вбила» жінку, адже на недбало збитому чужими руками хресті «розпеченим гвіздком було випалено на дереві: «Калина...» [Дочинець : 349].

Вступивши в протистояння з Рікою, горянин раз у раз зазнає поразки. Сутичка із природною стихією розкриває найголовніший спільний елемент внутрішнього хронотопу обох героїв – саме у боротьбі вони наближаються до глибинного пізнання себе. Для Сантьяго напружений двобій з рибою стає шляхом до усвідомлення меж власних можливостей та мужності. Через опір він відчуває свою глибоку спорідненість із морем і рибою, яку називає «сестрою». Протистояння з рибою стає для нього способом утвердити себе в цьому світі, перевірити

свою стійкість і свою віру в життя. Горянин, навпаки, сприймає Ріку як невіддільну частину своєї особистості, як силу, якій він підпорядковується. Він усвідомлює її велич і врешті-решт розуміє, що для Ріки не складає труднощів поставити його на коліна та отримати над ним владу. Сутичка горянина з Рікою – не стільки боротьба, скільки духовне підкорення, що відображає його внутрішню готовність прийняти свою долю і знайти у ній сенс. Його хронотоп тут більш статичний, орієнтований на внутрішнє прийняття, на відміну від динамічного руху Сантьяго, який намагається досягнути перемоги над стихією, водночас залишаючись з нею в гармонії.

Протистояння з природною стихією для обох героїв – не просто фізичний виклик, але й духовне випробування, яке відкриває глибокі пласти їхньої свідомості. Обидва звертаються до Бога. Але молитви Сантьяго мають дещо практичний характер – він просить Бога, коли найбільше потребує підтримки, розуміючи, що його сили обмежені. Натомість горянин сприймає Бога як частину свого внутрішнього світу, а не як зовнішню силу, до якої він звертається у важкі моменти. Він переконаний, що «Бог нас бачить не згори, а зсередини» [Дочинець : 402]. Для старого віра – це своєрідна опора, що глибоко вкорінена в його особистому часопросторі. Для нього Бог є не окремою сутністю, до якої можна звертатися, а органічною частиною власної свідомості та духовного життя, невіддільною від самого його існування, засвідчуючи глибоку інтеграцію духовного начала в його внутрішньому хронотопі.

У цьому зв'язку найглибше розкривається один з епіграфів роману М. Дочинця, взятий з книги пророка Йони «Вода аж по душу мене обгорнула». Як і Йона, герой роману опиняється в умовах, де водна стихія накриває його життя та світогляд. Епіграф ніби відкриває хронотоп старого з можливістю розглянути себе в контексті життя і смерті, підкреслюючи архетипний образ води як сили, яка існує поза добром і злом, незалежно від людської волі та зусиль. Ця біблійна метафора символізує занурення горянина у власні духовні пошуки, де Ріка виступає як своєрідний «внутрішній Бог», присутній всередині його сутності. Таким чином, епіграф підсилює ідею, що Бог, як і сама при-

рода, обгортає та наповнює його буття, виступаючи не зовнішнім авторитетом, а невід'ємною частиною внутрішнього простору героя.

Для внутрішнього хронотопу героя Е. Гемінгвея одкровення з книги пророка Йони також могли б бути доречно застосованими, ніби розширюючи тлумачення поєдинку Сантьяго з великою рибою через паралель із перебуванням Йони у череві кита. Старий сам себе випробовує, прагнучи довести свою цінність перед морем і перед собою, занурюючись у своєрідний внутрішній часопростір, де взаємодія з рибою та морем одночасно відкриває і його людську крихкість, і його силу. З огляду на це, назва повісті «Старий і море» ніби підкреслює амбівалентність: з одного боку, це протистояння людини і природи, де море символізує могутню стихію, яку Сантьяго не може підкорити, але з якою прагне співіснувати. У цій боротьбі він зустрічається з власними межами, перевіряє себе на витривалість та здатність віднайти гармонію всупереч викликам. З другого боку, назва акцентує на зв'язку, де Сантьяго як частина природи долає цей внутрішній і зовнішній конфлікт, знаходячи водночас смирення та духовну силу перед безмежністю світу.

Назва роману українського автора – «Горянин. Води Господніх русел» – вкотре акцентує на присутності Бога у внутрішньому часопросторі головного героя і його постійному духовному діалозі з ним. Старий не просто взаємодіє з природною стихією, але сприймає її як прояв Божої присутності. «Господні русла» нагадують про те, що кожен поворот і випробування на шляху героя роману мають вищий сенс, а його шлях зумовлений божественним задумом, який він прагне осягнути через єднання з природою.

Висновки. Компаративний аналіз через призму внутрішнього хронотопу творів Е. Гемінгвея «Старий і море» та М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» відкриває як спільні мотиви стійкості та глибокого зв'язку з природною стихією обох героїв – старого Сантьяго і старого горянина, – так і відмінності, зумовлені особливостями їхньої взаємодії з навколишнім середовищем та з самими собою.

Отже, обидва герої взаємодіють зі стихією, а автори відображають глибокий зв'язок між людиною та природою, де гармонія і випробування тісно переплітаються. Люди, які живуть

у злагоді з природним світом, не тільки знаходять у ньому джерело натхнення та сили, але й стикаються з його викликами, що стає частиною їхнього самопізнання.

Для обох творів притаманний також ретроспективний хронотоп: і Сантьяго, і горянин повертаються думками у минуле, що надає їхнім часопросторам циклічності. Внутрішні часопростори обох героїв містять монологи або діалоги із звертанням до Бога, але якщо Сантьяго звертається до Бога як до зовнішньої сили, яка може підтримати його у скрутні моменти, то горянин бачить Бога як частину свого внутрішнього світу.

Таким чином, спроба компаративного аналізу внутрішнього часопростору як діалогу з природою для самопізнання героїв творів Е. Гемінґвея та М. Дочинця дає підстави ствер-

джувати, що внутрішній хронотоп Сантьяго і горянина містить спільну спрямованість на пошук гармонії та смирення перед силами природи, однак в образі Сантьяго він є більш відкритим і динамічним, зі спрямованістю на пошук підтримки та зв'язку з іншими людьми. Його зв'язок із минулим і потреба у присутності хлопця додають циклічності його внутрішньому хронотопу, тоді як горянин більш замкнений у своєму світі. Його пошук зосереджений на прийнятті власного шляху через абсолютну спорідненість із Рікою, яка стає для нього символом долі й обмеженості людських можливостей перед стихією.

Такі висновки підкреслюють багатозаровність внутрішнього хронотопу героїв аналізованих творів, відкриваючи перспективи для подальшого розвитку означеної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дочинець М. Криничар. Діаріуш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Горянин. Води Господніх русел. Мукачево : Карпатська вежа, 2019. 611 с.
2. Федака С. Старий і Ріка : [про роман М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»]. *Слово Просвіти*. 2013. 7 листоп. (№ 44). С. 14. URL : <https://zakarpatty.net.ua/Blogs/105547-Staryi-i-Rika> (дата звернення 17.10.2024).
3. Хемінґвей Ернест. Старий і море: Повість. Оповідання / Перекл. з англ. В. Митрофанова; Передм. А. Могильного. К : Котигорошко, 1993. 96 с.

REFERENCES

1. Dochynets, M. (2019). Krynychar. Diariush naibahatshoho cholovika Mukachivskoi dominii Horianyn. Vody Hospodnikh rusel [Diaryush of the richest man of the Mukachevo Dominion. Highlander. The waters of God's channels]. Mukachevo : Karpatska vezha [in Ukrainian].
2. Fedaka, S. (2013, November 7). Staryi i Rika : pro roman M. Dochynetsia «Horianyn. Vody Hospodnikh rusel» [The Old man and Rika: about the novel by M. Dochynets «Highlander. The waters of God's channels»]. *Slovo Prosvity – Word of enlightenment*, 44. Retrieved from: <https://zakarpatty.net.ua/Blogs/105547-Staryi-i-Rika> [in Ukrainian].
3. Kheminhuei, Ernest. (1993). Staryi i more [The Old Man and the Sea]. K : Kotyhoroshko [in Ukrainian].

O. M. NIKOLENKO

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of World Literature,
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine
E-mail: omnicoenko@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7374-7226>*

INTERNAL CHRONOTOPE: DIALOGUE WITH THE NATURAL ELEMENT AS SELF-KNOWLEDGE (USING THE EXAMPLE OF STORY BY E. HEMINGWAY “THE OLD MAN AND THE SEA” AND THE NOVEL BY M. DOCHYNETS “HIGHLANDERS. WATERS OF THE GOD’S RIVERBED”)

The article carries out a comparative analysis of the internal chronotope in the story of the American author Ernest Hemingway “The Old Man and the Sea” and the novel of the Ukrainian author Myroslav Dochynets “Highlander. The

waters of God's riverbed". Both novels are united by a special spatio-temporal context in which the characters spend their lives in close dialogue with the natural elements. The main focus is on the component of the internal chronotope, in particular on the internal speech that Santiago and the old Highlander have with nature and with themselves and through these monologues and dialogues they come to self-knowledge, the awareness of their place in the world, which is both majestic and unpredictable. The comparison of images, spatial and temporal aspects reflected in the natural element makes it possible to gain a deeper understanding of the multifaceted nature of symbols and motifs that connect man with nature, and to discover new facets of one's own identity, which are manifested precisely in interaction with the dynamic forces of the surrounding world. This encounter with the natural elements not only evokes an emotional response, but also awakens internal reflection, prompts a rethinking of one's place in the world and one's connection with the primordial rhythms of nature.

For the Dochinets's Highlander who lives next to the River, his interaction with it becomes both a source of life and a space where he tests himself, discovers new limits of his own capabilities and hardens his spirit. For him, the River is like a mirror in which his aspirations, internal contradictions and strength are reflected. The long confrontation with river eventually teaches him humility and at the same time fills him with confidence, reminding him of the unbreakable cycle of nature. Similarly, Hemingway's Santiago finds himself battling the elements of the sea, which tests his endurance, faith, and devotion, and it is through this that he learns his own essence, learning to embrace defeat as well as triumph. This meeting with the forces of nature becomes a kind of test for each of them, which allows them to overcome human limitations and reveal themselves in a simple but powerful connection with what is beyond the boundaries of time and space. The symbolic dimension of this interaction reveals deep archetypes and motifs that have existed in human consciousness since ancient times.

Key words: Hemingway, Dochinets, space-time, internal chronotope, retrospective.